

УДК 37.013.42:364

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З РІЗНОЮ ТИПОЛОГІЄЮ СІМЕЙ

Венгер Г.С., к. психол. н.,
старший викладач кафедри соціальної роботи
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті наголошується на актуальності проблеми особливості соціальної роботи із сім'єю. Окреслено загальну картину соціальної роботи із сім'єю. Встановлено, що феномен сім'ї можна розглядати як соціальний інститут, як систему стосунків. Розглянуто типологію сім'ї за видами соціальної допомоги, окремі типові моделі сучасної сім'ї, типологію сім'ї в парадигмах загального підходу. У статті подаються результати теоретичного аналізу різних підходів вітчизняних і зарубіжних дослідників до визначення сутності поняття «сім'я». Наголошується, що соціальна робота виступає як чинник стабілізації сімейного способу життя, акцентується увага на технологічності соціальної роботи із сім'єю.

Ключові слова: сутність поняття «сім'я», типологія сім'ї, особливості соціальної роботи із сім'єю, конкретні технології соціальної роботи із сім'єю, соціальна допомога.

В статье отмечается актуальность проблемы особенностей социальной работы с семьей. Определена общая картина социальной работы с семьей. Установлено, что феномен семьи можно рассматривать как социальный институт, как систему отношений. Рассмотрена типология семьи по видам социальной помощи, отдельные типовые модели современной семьи, типология семьи в парадигмах общего подхода. В статье приводятся результаты теоретического анализа различных подходов отечественных и зарубежных исследователей к определению сущности понятия «семья». Отмечается, что социальная работа выступает как фактор стабилизации семейного образа жизни, акцентируется внимание на технологичности социальной работы с семьей.

Ключевые слова: сущность понятия «семья», типология семьи, особенности социальной работы с семьей, конкретные технологии социальной работы с семьей, социальная помощь.

Venher H.S. FEATURES OF SOCIAL WORK WITH DIFFERENT FAMILY TYPOLOGIES

The article focuses on a relevance of a problem of peculiarity of a family social work. An overall picture of family social work is given. It is determined that the family phenomenon can be considered as a social institution, as a system of relations. A family typology by types of social assistance, separate typical models of a modern family, family typology in paradigms of general approach are considered. The article gives results of a theoretical analysis of different approaches of native and foreign researchers to the definition of a concept "family". It is emphasized that the social work is a factor of stabilization of a family way of life; an attention is focused on technological effectiveness of the family social work.

Key words: essence of concept "family", family typology, peculiarities of family social work, specific technologies of family social work, social assistance.

Постановка проблеми. Центральне місце в українській державній політиці посідає сім'я як потужне джерело соціального, економічного, культурного, морального та духовного оновлення суспільства й конкретної особистості, яка в умовах кризи стає чи не єдиною ланкою, здатною витримати психологічні, економічні, соціальні перевантаження, забезпечуючи при цьому етико-психологічну та духовну підтримку людини [11, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті використовуються ідеї таких відомих авторів, як: О. Безпалько, М. Гуліна, М. Доуел, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, Б. Ковбас, В. Костів, В. Курбатов, Д. Майерс, П. Марш, А. Мудрик, С. Попов, І. Трубавіна, О. Холостова, О. Харчев.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення досвіду особливостей соціальної роботи із сім'єю.

Методи: аналіз, за допомогою якого були визначені понятійний апарат теми, теоретичні концепції поняття «сім'я», «технології соціальної роботи із сім'єю».

Виклад основного матеріалу. Сутність поняття «сім'я». Існує безліч дефініцій поняття «сім'я». Усі вони відбивають ситуацію стану теорії соціальної роботи, коли предметом її вивчення стає сім'я як соціальний інститут, мала група і система взаємовідносин. Як приклади наведемо ряд відповідних визначень сім'ї. **Сім'я як соціальний інститут.** «Сім'я являє собою систему соціального функціонування людини, один із основних інститутів соціалізації» [5, с. 120]. Сім'я – це «соціальний інститут, тобто стійка форма взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина повсякденного життя людей, тобто сексуальні стосунки, дітонородження й первинна соціалізація дітей, значна частина побуто-

вого догляду, освітнього й медичного обслуговування, особливо в ставленні до дітей і осіб похилого віку» [6, с. 100]. **Сім'я як мала група.** Сім'ю можна визначити як динамічну малу соціальну групу людей, поєднаних спільністю проживання (чи тимчасовою відсутністю) і родинними взаєминами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування й задоволення соціально-економічних та біологічних потреб, любов'ю, взаємною моральною відповідальністю [5, с. 95]. «Сім'я – це заснована на шлюбі або кровній спорідненості мала соціальна група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємини обов'язками й емоційною близькістю» [7, с. 200].

Сім'я як система стосунків. Сім'ю можна визначити як історично конкретну систему стосунків подружжя, стосунків батьків і дітей, як малу соціальну групу, члени якої поєднані шлюбними або родинними взаєминами, спільністю побуту й взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність в якій зумовлена потребами суспільства у фізичному й духовному відтворенні населення [8, с. 320].

Аналіз наведених визначень показує, що сутнісною ознакою сім'ї є, насамперед, стосунки. Найбільш повно реальний характер стосунків у сім'ї розроблений вітчизняними вченими Б. Ковбасом і В. Костіним [5, с. 120]. Виходячи з парадигми розуміння сім'ї на основі позначеної моделі сімейних стосунків, «сім'ю можна визначити як динамічну малу соціальну групу людей, поєднаних спільністю проживання (чи тимчасовою відсутністю) і родинними стосунками (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки, свояцтва), спільністю формування й задоволення соціально-економічних та біологічних потреб, любов'ю, взаємною моральною відповідальністю» [7, с. 215].

Сім'я як система. Розробляються спроби дати визначення сім'ї на основі системного підходу з урахуванням того, що вона несе в собі одночасно ознаки і соціального інституту, і малої групи, і системи стосунків. До найбільш значимих для практичного соціального працівника є визначення сім'ї І. Трубавіної. «Сім'я – це соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства і включає в себе інші підсистеми (членів сім'ї), це мала соціальна група, первинний контактний колектив. Усе це дозволяє говорити про такі її ознаки, як: шлюбні, міжпоколінні, кровні, установлені зв'язки між членами сім'ї, родинні почуття, почуття безпеки, захищеності, любові, поваги; спільний побут і проживання членів сім'ї;

наявність функцій у суспільстві (видів життєдіяльності сім'ї); прав сім'ї в суспільстві і прав членів сім'ї в родині, обов'язків членів сім'ї стосовно один одного та відповідальність перед суспільством за своїх членів» [5, с. 220].

Типологія сім'ї. Практика соціальної роботи із сім'єю завжди спирається на конкретну типологію сім'ї.

Типологія сім'ї за видами соціальної допомоги:

1) соціально-демографічна: сім'ї багатодітні, бездітні, які розлучаються, сім'ї з неповнолітніми батьками;

2) матеріально-житлова: малозабезпечені сім'ї, які перебувають у поганих житлових умовах; вагітні жінки, матері, на утриманні яких є неповнолітні діти або які втратили роботу, потребують роботу зі скороченим днем чи вдома тощо;

3) медико-соціальна: сім'ї з дітьми, батьками-інвалідами з фізичними та психічними захворюваннями;

4) психологічна та соціально-педагогічна:

– неблагополучні сім'ї: неповні, які ведуть аморальний спосіб життя, зі стійкими конфліктами між батьками та дітьми, сім'ї, зовні благополучні, але такі, що систематично припускають серйозні педагогічні прорахунки внаслідок педагогічної неосвіченості, безграмотності (надмірна батьківська любов, застосування фізичних покарань, формальне ставлення до дитини, неврахування індивідуально-психологічних особливостей дитини в процесі сімейного виховання);

– діти і підлітки, які знаходяться в несприятливих сімейних умовах; в конфліктних стосунках з батьками, учителями, однолітками, сусідами; які залишилися без опіки батьків;

– вихованці дитячих будинків та шкіл-інтернатів; важковиховувані підлітки, які припускають антигромадські вчинки, хуліганські дії; бродяжать, жебрують, ізольовані в колективі однолітків, мають аморальну, протиправну, агресивну поведінку, вживають алкоголь, наркотики, психотропні речовини, мають суїцидні спроби;

– підлітки, які зазнають насильства, негативного впливу за місцем проживання, навчання (жорстоке ставлення, приниження, образи, домагання, яких дорослі залучають до вживання алкоголю, наркотиків), мають внутрішньоособистісні проблеми, роздратованість, невпевненість у собі, боязкість, сором'язливість тощо;

4) соціально-правова: батьки перебувають у суперечності зі змінами суспільства; криміногенна обстановка в сім'ї; одного з батьків засуджено.

Окремі типові моделі сучасної сім'ї.

Найбільш значимі приклади таких моделей наведені в дослідженнях Б. Ковбаса та В. Костіва за матеріалами інших дослідників. Наведемо приклади зазначених моделей.

1. Сім'я-фортеця, «замкнута сім'я», автономна сім'я. Побудована на малореальних уявленнях подружжя. Один або двоє з подружжя вірять, що в сім'ї ніколи не будуть відчувати себе самотніми, що «ревності – це вимір кохання» тощо. Вони впевнені, що чоловік і дружина завжди повинні бути разом, що конфлікти – це характерна ознака згасання кохання.

2. «Дуб із плющем». Один з подружжя – «дуб», тобто опора для іншого, володар його життя; інший, подібно до плюща, обвивається навколо «дуба», знаходячи в ньому опору й перекладаючи на його плечі весь тягар проблем. До речі, «дуб» – не завжди чоловік. Буває, що такі сім'ї живуть добре, якщо розподіл ролей відбувся за взаємною згодою. Але частіше в таких сім'ях щастя немає, бо немає сердечності.

3. «Шлюб борців», дім-каторга. Лише прозвучить весільний марш, починається боротьба за головування в сім'ї. Кожна дрібниця – конфлікт, долання опору іншого здійснюється без дотримання правил комунікації. Буває, правда, що такі союзи існують довго, але радості від них немає.

4. «Незалежні», дім-готель, коли кожен із подружжя береже своє право на власну свободу (інколи – аж до права на позашлюбні зв'язки). Буває, такі подружжя навіть живуть окремо, зустрічаючись час від часу на території однієї із «сторін». Кожен любить говорити про свою прогресивність, відсутність забобонів, про нову мораль. Але це – шлюб без справжнього кохання. Живуть такі подружжя без сварок і конфліктів, шлюб їх часто недовговічний.

Суперечки тут не стають джерелом об'єднання, а, навпаки, – двигуном подружнього корабля.

Модель друга:

1. Сім'я з орієнтацією на соціальну недовіру і недовірлива сім'я): недовірливість до оточуючих, намагання в усьому бачити прихований зиск, загрозу; неконтактність, заздрісність; сприймання всіх оточуючих як людей аморальних (ми завжди праві, всі навколо – винні).

2. Сім'я з орієнтацією на задоволення («легковажна сім'я»): потяг до сьогодення задоволень, безтурботне ставлення до майбутнього, відсутність будь-яких планів; небажання долати труднощі, сім'я живе за інерцією; не вистачає багатьох речей; ніхто не бере на себе відповідальності; сім'я конфліктна.

3. Сім'я з орієнтацією на «авантюризм» у досягненні мети («хитра сім'я»): високо цінується підприємливість, спритність у досягненні життєвих цілей; основне – досягнення успіху «найкоротшим шляхом», із мінімальними затратами праці й часу; легко переходити межі дозволеного, закони й моральні норми – ніщо, їх за потреби можна обійти; сумнівна діяльність; прагнення використати оточуючих у своїх цілях, вигідні знайомства; скептичне ставлення до таких якостей, як працелюбство, наполегливість.

4. Сім'я з орієнтацією на застосування сили («конфліктна сім'я»): процвітає культ фізичної сили; поняття «мужність», «сміливість», «прямота», «безкомпромісність» трактуються «з позиції кулака»; вживаються грубі слова, бійки, неперервні конфлікти в самій сім'ї; агресивна поведінка щодо зовнішніх противників, а то й сусідів.

Характеризуючи життєвий цикл сучасної сім'ї, виокремлюють такі фази сімейного життя: залицяння («характерні ознаки цього періоду: відсутність досвіду самостійного, фінансово незалежного життя, житлові проблеми з лібералізацією сексуальних стосунків, що ведуть до поширення альтернативних форм шлюбу, підвищення рівня позашлюбної народжуваності); фаза життя без дітей (встановлення правил співжиття, розподіл обов'язків, узгодження інтересів, визначення цінностей, сексуальна адаптація, пристосування до родичів тощо); фаза експансії (народження дітей) – узгодження стосунків молодят із молодими бабусями й дідусями, ускладнення проблем (напруженість бюджету, дефіцит часу, обмеження можливостей відпочинку, складність поєднання домашніх обов'язків із трудовою діяльністю й т. ін.), перебудова функціонально-рольової структури сім'ї; фаза стабілізації сім'ї (вирішення проблем, пов'язаних із кризою середнього віку батьків та кризою дітей підліткового віку; прояв елементів розбалансованості колективістських стосунків, емоційної близькості; поява сексуальних проблем подружжя, неадекватності способів взаємодії подружжя, батьків та дітей); фаза, коли діти залишають батьківський дім (порушення звичних правил і стереотипів взаємодії, проблема компенсації емоційних втрат у зв'язку з віддаленням дітей від сім'ї, актуалізація нових життєвих цілей та цінностей на основі ситуації «порожнього гнізда»); фаза осиротіння (адаптація до зміни структури сім'ї).

Кожна фаза життєвого циклу сім'ї характеризується специфічними особливостями, зумовленими тенденціями її розвитку і пов'язаними з такими об'єктивними причинами, як науково-технічний прогрес, урба-

нізація, міграція населення, розвиток засобів масової інформації, емансипація тощо.

Типологія сім'ї в парадигмах загального підходу.

Сьогодні робляться спроби вирішення проблеми типологізації сім'ї із загальних позицій (загальних підходів). Систематизація таких підходів на окремих прикладах дана в навчальному посібнику Б. Ковбаса і В. Костіва:

1) *за кількістю дітей*: бездітна (інфертильна), одnodітна, малодітна, багатодітна сім'я;

2) *за складом*: велика сім'я, складна (сім'я декількох поколінь), проста, або нуклеарна сім'я;

3) *за структурою*: з однією шлюбною парою з дітьми чи без дітей; з однією шлюбною парою з дітьми чи без дітей; з одним із батьків чоловіка (дружини), іншими родичами тощо;

4) *за структурою влади*: авторитарні, демократичні та ліберальні сім'ї;

5) *за розподілом ролей у сім'ї*: традиційні (патріархальні чи матріархальні) та егалітарні сім'ї;

6) *за однорідністю соціального складу*, соціально гомогенні (однорідні) і гетерогенні (неоднорідні) сім'ї;

7) *за стадією становлення сім'ї*: молоді (до 9 років), середні (10-19 років), зрілі (понад 20 років);

8) *за сімейним стажем*: молодята; молода сім'я; сім'я, що очікує дитину; сім'я середнього подружнього віку; старший подружній вік; літні подружні пари;

9) *за якістю зовнішніх та внутрішніх меж*

Розуміння сутності поняття «сім'я», типологічний аналіз сім'ї дозволяє визначити основні особливості соціальної роботи із сучасною сім'єю.

Соціальна робота як чинник стабілізації сімейного способу життя. Соціальна робота із сім'єю є одним із двох магістральних напрямків, що сприяють стабілізації сімейного способу життя (друге стосується підвищення рівня соціальної суб'єктивності самої сім'ї).

Як відзначає Т. Шеляга, «перш ніж відбутися як *homo sapiens*, людина сформувався як *homo familis*. Протягом історії становлення людства як сукупності «людей розумних» та як сполучення різного рівня соціальних співтовариств не було жодної моделі розвитку, що створювалася б не на основі сім'ї. Більш того, саме закріплення «сапієнтності», мабуть, пов'язано із зародженням і становленням сімейного способу життя» [11].

Загальна поширеність сімейної форми організації життя призвела до переносу за-

кономірностей сімейних стосунків на інші форми соціальних спільностей. Виникають образи «державної сім'ї» (суворий, але справедливий батько-правитель і діти, які потребують опіки), демократичного, цивільного товариства, культурологічні уявлення про суспільний устрій і т. ін. Стереотип взаємостосунків дітей і батьків, старших і молодших затверджується в будь-якій спільності, поєднаній особистими зв'язками.

У зв'язку з тим, що сім'я всебічно охоплює всі інші форми життєдіяльності, сімейний спосіб життя означає дослідження всіх форм життя товариства в цілому через призму сім'ї в сполученні й переплетенні тих взаємозв'язків, що стосуються сім'ї.

Подібні дослідження показують, що сполучення зовнішніх стосовно сім'ї соціально-економічних труднощів у нашій країні й загальноосвітніх, власне сімейних проблем, пов'язаних, насамперед, із так званою «кризою сучасної сім'ї», ставлять сім'ю в настільки складні умови, що власних її захисних сил виявляється недостатньо [11, с. 60].

У зв'язку із цим загальноновизнаною системою допомоги сім'ї є організація соціальної роботи в межах усієї держави й суспільства, здійснювана на фаховій основі, спеціально підготовленими людьми (соціальними працівниками), що належать до особливих структур (служб соціальної роботи).

Зміст соціальної роботи тут зумовлений тим, що сім'я, будучи всеосяжним соціальним інститутом, відбиває в собі практично всі соціальні проблеми: малозабезпеченість, дискримінацію від злиднів малозабезпеченості до насильства дискримінації.

Можна виділити три класи завдань, розв'язуваних і соціальною роботою в сім'ї: сприяння виживанню сім'ї, допомога в підтримці її функціонування, а також сприяння розвитку (самоздійсненню) сім'ї. Обсяг кожного виду діяльності, розв'язуваних завдань залежить від стану й типу суспільства, його соціокультурних характеристик.

Соціальний працівник у галузі сімейного способу життя спирається на ресурси самої сім'ї, залучає її до активної участі, організації й спонуканню для розв'язання її власних проблем.

Активність сім'ї як клієнта соціальної роботи виходить із принципу її суверенності:

1) сім'я, що знаходиться у важкій життєвій ситуації, має право шукати допомоги й приймати її;

2) сім'я також має право не приймати запропоновану їй допомогу;

3) сім'я може вибрати з наявних варіантів той вид сприяння, що вона визнає най-

більш прийнятним для себе, навіть у тих особливих випадках, коли їй підійшов би інший (на думку соціального працівника) вид допомоги;

4) втручатися в особисте життя сім'ї можливо тільки з її згоди (за винятком випадків, зумовлених законом);

5) ніяка сім'я і ні в якій ситуації не може бути залишена без підтримки під приводом «безнадійності», «непоправності», «марності» і т.п.

Чинник соціальної роботи із сім'єю.

Робота із сім'єю означає взаємодію з її соціальною ситуацією, тобто ту тимчасову і соціальну певність, що містить у собі дійсний стан проблеми сім'ї і тих тенденцій, які призвели до неї.

Таким чином, робота із сім'єю з об'єктивною необхідністю містить у собі врахування ознак таких понять, як «проблемна ситуація» і «важка життєва ситуація».

Проблемна ситуація означає такий стан соціокультурного життя на всіх її рівнях, за якого на ендогенних (внутрішніх) або екзогенних (зовнішніх) чинниках раніше стали процеси способу життя, взаємодій людей, їхні динамічні зв'язки з оточенням видаються порушеними, а механізми відновлення балансу відсутні. Виникає необхідність перегляду (аж до відмови від них) звичних соціокультурних зразків, цінностей, узвичаєних норм, оскільки за обставин, що змінилися, вони втрачають функції засобів підтримки соціокультурного порядку, надійних орієнтирів в організації дій і взаємодій, що призводять до бажаних результатів.

Важка життєва ситуація – ситуація, що об'єктивно порушує життєдіяльність громадянина; інвалідність; нездатність до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою; сирітство, бездоглядність, малозабезпеченість, безробіття, відсутність визначеного місця проживання, конфлікти й жорстоке поводження в сім'ї, самотність і т.п., що він не може перебороти самостійно.

Сучасним інструментом роботи із сім'єю є поліпшення соціальної ситуації сім'ї. Уже сама класифікація відповідно до визначеної типології сім'ї створює основу технологічного підходу до соціальної роботи в сім'ї. Типові ситуації потребують типових процедур. Якісь із них стають алгоритмами, що закріплюються в нормативних і законодавчих документах; (наприклад, послідовність дій під час проведення експертизи: сім'ї). В інших випадках соціальний працівник може випустити ті або інші технологічні етапи конкретної роботи із сім'єю, якщо вони не потрібні або не ефективні в даних умовах, але знати весь технологічний «ланцюжок» він зобов'язаний.

Робота із сім'єю на основі технологічного підходу містить одне фундаментальне протиріччя. З одного боку, в умовах обмежених соціальних ресурсів і величезної кількості соціальних проблем сім'ї ефективність соціальної роботи з нею може бути досягнута тільки за допомогою послідовного й фахового застосування технологічного підходу. З іншого боку, ніякий технологічний підхід не гарантує повної ефективності соціальної роботи із сім'єю.

Вище було сказано, що призначення соціальної роботи полягає в тому, щоб надати сім'ї можливість соціального функціонування, або підсилити її, або відновити у випадку втрати. Тут проглядаються два взаємозалежних і взаємодоповнюючих процеси – адаптація і трансформація, що в силу їхньої загальності можна назвати *соціальними метатехнологіями*.

У роботі із сім'єю надзвичайно важливо розуміти ті процеси, що відбуваються на метатехнологічному рівні. Так, наприклад, адаптація сім'ї до суспільних реалій потребує трансформації якихось її конкретних характеристик. Суспільство не тільки може, але й повинно в ряді випадків трансформувати себе, щоб адаптуватися до потреб сім'ї. Це можна сказати по відношенню, наприклад, до такої категорії сім'ї, як дезадаптована сім'я, для якої асоціальна поведінка її членів нерідко є єдиною формою адаптації до нелюдського суспільства, що дозволяє їм вижити.

Метатехнологія соціальної роботи є вищим рівнем у системі її технологій. Далі виділяють загальні технології соціальної роботи, міждисциплінарні технології й методику в соціальній роботі, конкретні технології й методи соціальної роботи.

У контексті технологічного підходу соціальна робота із сім'єю будується на основі визначених *принципів*. В якості основних виділяють такі [5, с. 135]:

– *принцип універсальності* потребує виключити дискримінацію під час надання соціальної допомоги сім'ї за будь-якими ознаками ідеологічного, політичного, релігійного, національного, расового, вікового і т.п. характеру. Сприяння повинно надаватися кожній сім'ї через єдину причину: вона потребує допомоги;

– *принцип охорони соціальних прав* говорить, що надання допомоги сім'ї не може бути зумовлене вимогою до неї відмовитися від своїх соціальних прав або від частини їх. Наприклад, не можна зв'язувати допомогу, що надається багатодітній сім'ї, з вимогою до неї обмежити свою дітородну активність;

– *принцип соціального реагування* містить у собі усвідомлення необхідності вживати

заходів по виявлених соціальних проблемах сім'ї, діяти відповідно до конкретних обставин соціальної ситуації індивідуальної сім'ї, а не обмежуватися тільки стандартним набором заходів, орієнтованих на «середню» сім'ю як споживача соціальних послуг;

– *принцип профілактичної спрямованості* описує необхідність починати зусилля з превенції виникнення соціальних проблем і життєвих утруднень сімей або з попередження обтяження вже виниклих проблем. Практика показує, що попередити соціальне лихо завжди легше, ніж згодом докласти зусиль для ліквідації його різноманітних наслідків. Скажімо, зберігання сімейних і шкільних зв'язків дітей, що виявилися в стані дезадаптації, для них самих, для їх близьких і для суспільства в цілому є більш сприятливим та прагматичним, чим боротьба з дитячим бродяжництвом, злочинністю і т.п.;

– *принцип клієнтоцентризму* означає визнання пріоритету прав сім'ї в усіх випадках, крім тих, де це суперечить правам й інтересам інших людей. Традиції тоталітарного суспільства змушують нас у багатьох випадках висувати на перший план інтереси держави й суспільства. Наприклад, під час аналізу соціальної дезінтегрованості сім'ї прийнято говорити, що зниження народжуваності негативно позначиться на трудових ресурсах, якими суспільство буде розпоряджатися в наступних поколіннях, на контингенті призванників для Збройних Сил, що через визначену кількість років з'явиться цілком недостатнім для потреб держави. Варто пам'ятати, що всі ці, безумовно, важливі пріоритети не можуть стояти на першому плані для соціального працівника. Найважливіша мета його діяльності – забезпечення спроможності його клієнта (сім'ї) до соціального функціонування, створення сприятливих умов для його соціального самопочуття й розвитку. Потреби держави й суспільства задовольняються в результаті його і діяльності лише опосередковано;

– *принцип опори на власні сили* підкреслює суб'єкту роль сім'ї, її активну позицію у вирішенні своїх проблем. Ніхто, крім самої людини, не може розв'язати її і життєві ускладнення, усунути конфліктну ситуацію, налагодити стосунки з близькими людьми. Сім'я з обмеженими можливостями, діти, літні люди, які не мають потенціалу самопомоги, мають право одержувати допомогу, не проявляючи при цьому власної активності;

– *принцип максимізації соціальних ресурсів* виходить з того, що кожна соціальна система з неминучістю виділяє мінімум засобів на надання соціальної допомоги інституту сім'ї. Правда, реальний розмір цих

засобів залежить насамперед від соціально-економічних можливостей держави і від уявлень товариства про те, що входить у необхідний соціальний мінімум. Тому соціальні ресурси Німеччини або Швеції, наприклад, із їхніми стійкими економіками і традиційно високим рівнем життя відрізняються від рівня заможності соціальної допомоги в нашій країні з її труднощами в економіці й гранично аскетичними навичками населення. Проте дія принципу виявляється всюди: соціальні працівники повинні докласти зусиль для притягнення додаткових можливостей надання допомоги сім'ї, крім гарантованого мінімуму, шляхом звертання до діяльності неурядових, добровольчих, добродійних закладів, організації самопомоги і взаємодопомоги, іншими, не забороненими законом засобами;

– *принцип конфіденційності* пов'язаний із тим, що у процесі діяльності соціальному працівнику надається доступна інформація про сім'ю, що, будучи розголошена, може принести шкоду їй, дискредитувати й опорочити її. Це відомості про хвороби, негативні навички, психічні захворювання, сімейні конфлікти, кримінальне минуле або дійсність. Така інформація може використовуватися тільки у фахових цілях, вона не повинна розголошуватися, крім випадків, передбачених законом і пов'язаних із можливістю насильства, нанесення збитків якій-небудь особі, насамперед дітям;

– *принцип толерантності* пов'язаний із тим, що соціальна робота ведеться із найбільш різноманітними категоріями сімей, у тому числі із сім'ями, що можуть не вселяти симпатії спеціалісту. Політичні, релігійні й національні особливості сімейних індивідів, що потребують допомоги, їхні поведінкові стереотипи і сама їхня зовнішність може виявитися незвичною для осіб, які займаються соціальною роботою. Соціальні працівники не вільні від ілюзії вважати свою точку зору, свій стереотип поведінки, свої уявлення про гарне й погане єдино правильними й нормативними.

Зазначені принципи соціальної роботи із сім'єю відбивають її особливості як управлінської, комунікативної, психодинамічної діяльності, основні функції якої – діагностичні, медіаторські, фасилітативні, диспетчерські, посередницькі й ін. – залежать від сфери застосування й характеру розв'язуваних завдань.

Таким чином, соціальна робота із сім'єю є найбільш повним і великим полем докладавання зусиль фахівців із соціальної роботи, оскільки універсальність сімейного способу життя перетворює кожен проблему індивіда, особистості в проблему сім'ї – дійсної, ми-

нулої або майбутньої. У соціальній роботі із сім'єю виявляються всі закономірності цього виду професійно-практичної діяльності, проте є також визначені риси, що специфічно належать тільки до галузі соціальної роботи.

Висновки.

Аналіз психолого-педагогічної, соціологічної та довідкової літератури дозволив класифікувати та систематизувати теоретичний матеріал із досліджуваної проблеми:

– сім'я завжди перебуває в центрі складних соціально-економічних процесів мікро і макросоціуму;

– сім'я – найперший та найважливіший чинник соціалізації, своєрідна модель великого суспільства, тому від неї залежить майбутнє суспільства та країни.

Перспективи подальшого наукового пошуку ми вбачаємо в розробці тренінгу для майбутніх соціальних працівників у роботі із сім'єю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех. І.Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтовний підхід: теоретико-технологічні засади / І.Д. Бех. – К. : «Астон» 2003. – 200 с.

2. Життєві кризи особистості/ Ред. рада: В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань. – К. : Каравела, 1998. – 260с.

3. Капська А.Й. Соціальна робота / А.Й. Капська. – К. : «Либідь», 2005. –300с.

4. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога / Р.В. Овчарова. – М. : «Академ.изд», 2001. – 400 с.

5. Соціальна робота: технологічний аспект / За ред. А.Й. Капської. – К. : «Либідь», 2004. – 300с.

6. Целуйко В.М. Психология современной семьи / В.М. Целуйко. – М. : ГИЦ «ВЛАДОС», 2004. – 129 с.

7. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций / Л.Б. Шнейдер. – М. : Апрель – Пресс, Изд-во ЭКСМО – Пресс, 2000. – 512 с.

8. Яковенко Т.В. Особливості і тенденції сучасних шлюбно-сімейних процесів в українському соціумі [Текст] / Т.В. Яковенко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2011. – Вип. 17. – С. 347–354.

9. Янчук В.А. Введение в современную социальную психологию / В.А. Янчук. – Минск : АСАР, 2005. – 768 с.

10. Ярыгина Н.Ю. Мотивационно-смысловая готовность к семейной жизни : дис. канд. психолог. наук : 19.00.13 / Н.Ю. Ярыгина. – М., 2007. – 139 л.

11. Яценко Л. Гендерні відносини в шлюбі та сім'ї: ретроспективний аналіз європейської реальності / Л. Яценко // Рідна шк. – 2010. – № 12. – С. 70–73.